

Bölcsesség (ÓSZ)¹

Jutta Hausmann

(utolsó módosítás: 2009. április)²

(Fordította: Móricz Nikolett)

1. Általános
    - 1.1 Fogalommagyarázat
    - 1.2 Források
      - 1.2.1 Ószövetség
      - 1.2.2 Ókori Kelet
    - 1.3 A bölcsesség hordozói
  2. Teológiai
    - 2.1 Bölcsesség és kinyilatkoztatás
    - 2.2 Bölcsesség és JHWH félelme
    - 2.3 Bölcsesség és teremtés
    - 2.4 Tett-következmény összefüggés
    - 2.5 A bölcsesség határa és válsága
    - 2.6 Bölcsesség és nyelv
    - 2.7 Bölcsesség és törvény
    - 2.8 Bölcsesség és prófécia
    - 2.9 Bölcsesség és jóslás
  3. Qumrán
- Irodalomjegyzék
1. Lexikoncikk
  2. Komentárok
  3. További irodalom

1. Általános

1.1 Fogalommagyarázat

Az idők során a kutatásban a bölcsesség jelenségének számtalan megközelítése fejlődött ki. A sor a formakritikai megközelítésektől a történelmi vagy régészeti anyagokon keresztül a szociális mozgalom mint hordozói kör vagy másodlagos életforma, illetve Izraelben lévő intellektuális hagyományok posztulálásáig terjed. Feltűnő, hogy a bölcsesség definíciója számára a kiindulási pont - alapvetően valamennyinél - a Prédikátor könyve és minden továbbinak ez a mércéje.

---

¹ A cikk eredetiben megtekinthető az alábbi linken: <http://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/weisheit-at-3/ch/a1e1bd748bb6b5326fcf7c72780593a4/>

² Jelen esetben egy lexikoncikkéről van szó, ezért a WiBiLex (Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet) szabályainak megfelelően nem alkalmaztunk lábjegyzeteket.

A bölcsességről szóló beszéd a héberben a חכם *ḥkm* gyök származékai által, továbbá a Septuagintában a görög σοφία *sophia* „bölcsesség” szó, illetve az abból levezetett származékok által történik. Emellett szerepelnek a héberben az olyan főnevek mint בינה *bînāh* „belátás” és דעה *da’at* „tudás”, valamint az ide tartozó igék בין *bjn* „belátása van” és ידע *jd’* tudni (belátás; megismerés/ismeret). A bölcsesség alanyai szinte kizárólag emberek. Péld 30,24(25-28)-ban említenek állatokat a bölcsességgel összefüggésben. Ézs 31,2 és Jób 9,4 úgy mutatja be az isteni bölcsességet az emberihez képest, mint ami azt messze felülmúlja.

A bölcsességről mint irodalmi műfajról szóló beszéd egyedülálló a bibliatudományban, amiként az ókori keleti tudományokban is, egyetlen analóg irodalomtudományi érték sincs a szekuláris tudományban. Mindenesetre a bölcsesség nem az Ószövetség specifikuma, hanem egy nemzetközi jelenség. Az Ószövetséghez különösen közel állnak a Mezopotámiából származó bölcsességi írások, de még inkább az Egyiptomból eredők. Mindezek analóg témákat, részben pedig analóg formákat érintenek. Így Péld 22,17-23,10 lényegében Amenope bölcsességének felel meg (Közelebbről az Egyiptom és Izrael közti nyelvről és témákról vedd össze (vö.) Shupak, Schipper; Assmann is).

A bölcsességről חכמה *ḥokhmāh* szóló ószövetségi beszéd veleszületett, illetve szerzett intellektuális kompetenciákra utalhat, azonban sokkal átfogóbb, mint az intelligencia. Nem az az ember bölcs, aki az évek során sok olvasás és információk további gyűjtése révén bőséges tudást halmozott fel. Ugyan a bölcsességet jelölő főnév חכמה *ḥokhmāh* a tudás vagy éppúgy a tudomány értelmében is elgondolható, mégis alkalmazásánál inkább a tapasztalat által nyert ismeretre gondolhatunk, amelyre szintén kritikusan lehet reflektálni. Így gyakran különbséget tesznek tapasztalati bölcsesség és elméleti bölcsesség között, ámde anélkül, hogy ezeket egymástól elhatárolnák (vö. többek között Crenshaw, 1998, aki a tapasztalati bölcsességhez a mondásokat és tanításokat sorolja, ellenben az elméleti bölcsességhez az élet jogtalanságára adott filozófiai megközelítéseket vagy a személyes reflexiókat az élet értelméről tekintetbe véve a halált).

A bölcsesség kapcsolatban áll az emberi megértéssel és az emberi ismerettel (vö. többek között von Rad; Preuß). A bölcsesség mint praktikus készségekkel rendelkezés fordul elő: így Ex 35,25k azoknak az asszonyoknak a kompetenciájáról beszélnek, akik a szent sátor felszereléséhez fonnak, Jer 9,17k pedig siratóasszonyokról, akik gyászolnak és gyászra indítanak. Ex 28,2-4-ben az Áron és papjai számára ruhákat tervező és alkotó

férfiak képességéről olvasunk, Ex 31,3-6/Ex 35,31-36 szerint tehetségük az értékes fémekkel való munkában és eszközök előállításában állt (vö. Ex 36,1-8; 1Kir 7,14; Ézs 40,20; Jer 10,9; kézművesség).

Adminisztratív készségek fordulnak elő Józsefnél (Gen 41,33.39-40; vö. Zsolt 105,22) amint Dánielnél és barátainál (Dan 1,20). Ézs 19,11k a fáraó udvarában lévő bölcsök hiányzó kompetenciáján gúnyolódnak (vö. Jer 49,7 is). Hasonlóan apologetikusan beszél Jer 10,17 a népek bölcsességéről.

A bölcsesség olyan ismeretről szól, amely az egyént és a közösséget is képessé teszi a sikeres életre. A sikeres élet mind a krízisek elkerülését (így Péld) mind pedig a krízisekkel való megküzdést (ily módon inkább Jób-nál és Préd-nál) jelentheti. Ezáltal a bölcsesség cselekményorientálttá és életgyakorlattá lesz.

A bölcsességről szóló beszédre többek között egy rendezett világról szóló elképzelés nyomja rá bélyegét, amelyben mindennek van helye és ideje (Préd 3). Ez úgy gondolható el, mint ami Istentől adott (vö. Zsolt 104: Isten teremtette bölcsességben a világot; vö. Péld 8,22k), amelyhez az ember tapasztalat és megismerés által férhet hozzá (vö. többek között Schmid, 1968) és amelybe megfelelően beilleszkedhet.

A bölcsesség kétségtelenül a szerzett tapasztalatból és annak rendszerezéséből táplálkozik. Ha a megtett tapasztalatok a nyelvbe tömörítődnek és pl.: közmondások formájában továbbítódnak, mindez nem áll ellentétben annak belátásával, hogy minden embernek saját tapasztalatokat kell szereznie. Mindenesetre a bölcsességi irodalom tud az emberi tapasztalatok általános érvényéről a generációk sorában és különböző kontextusokban. Így az idő átfogóan érvényes: „Aki szereti az intelmet, szereti a tudást, aki pedig gyűlöli a feddést, az ostoba marad.” (Péld 12,1) ugyanígy „Mint hideg víz a tikkadt embernek, olyan a messze földről kapott jó hír.” (Péld 25,25). A Példabeszédek mondásai nem konkrét egyedi esetekről beszélnek, hanem mindig visszatérő alapstruktúrákról, amelyek az egyénileg megtett, konkrét tapasztalatok mögött mutatkoznak meg, amelyek az emberi magatartásra és sorsra jellemzőek. Hasonló érvényes valakinek a tapasztalataira Jób vagy Préd, ahogyan a Septuaginta további bölcsességi szövegeire. Az ószövetségi közmondás-irodalom sokat bíz az olvasóra, ezért szövegeit úgy formálja, hogy az olvasónak magának kell felismernie, vajon az ott paradigmaticusan ábrázolt bölcsökhöz vagy a balgákhoz tartozik, az igazakhoz vagy a bűnösökhöz. A szólás-irodalom szerzői döntöttek, de elhatározásukat nem kényszerítik az olvasóra.

A bölcsesség az Ószövetségben megszemélyesített bölcsességként is előfordul, így

mindenekelőtt a későbbi szövegekben mint Péld 1-9 és Salamon bölcsessége.

1.2 Források

1.2.1. Ószövetség

A bölcsesség nagyon különböző kontextusokban és irodalmi műfajokban fordul elő. A klasszikus bölcsességi szövegekhez soroljuk a költőien formált szövegeket Péld, Préd és Jób, amelyek a héber kánon részeként állnak rendelkezésre, továbbá a deuterokanonikus írásokat Salamon bölcsessége (Sapientia Salomonis) és Jézus, Sírák Fiának könyve, amelyek a Septuagintán át hagyományozódnak (Apokrifek). Számtalan zsoltárt (Zsolt 1; Zsolt 37; Zsolt 49; Zsolt 73; Zsolt 91; Zsolt 112; Zsolt 119; Zsolt 127; Zsolt 128) bölcsességi tendenciák hatnak át. A prófétai szövegekben is mutatkoznak bölcsességi elemek (többek között Ám 3,3-8; Ám 4,6-11, de a számmondások is Ám 1,3-2,1; Mik és Ézs; vö. Jer 9,22k; Abd 2-15, ehhez még a Delkurt által felvázolt összekötő vonal a Példabeszédektől a prófétai etikáig). A József-történetet (Gen 37; Gen 39-50) többek között bölcsességi tanító elbeszélésként értelmezik (vö. von Rad, Sheppard) Jón is és Eszt (így különösen Talmon, vö. ehhez Köhlmöös). A Deuteronomiumban bölcsességi redakciónyomok találhatóak (Weinfeld többek között, vö. többek között Deut 4,5-8) amiként a trónutódlás történetekben 2Sám 9-20 és Dániel könyvében.

1.2.2. Ókori Kelet

Egyiptom mindenekelőtt Amenope tanításának 1923-as nyilvánosságra hozatalával és Adolf Erman (1924) messzeható – az egyiptomi anyag és az ószövetségi Példabeszédek közti kapcsolatokról szóló - tanulmányával került megvilágításra a Péld 22,17-23,10-zel való párhuzamok miatt (Schipper). 1911 óta ismert Achikár arámi tanítása (Kottsieper) amely ugyancsak közel áll az egyes mondásokhoz.

Kérdésként merül fel az ószövetségi szövegek környező világtól való lehetséges függése. Vagy inkább hatásról kellene beszélnünk? Elgondolkodtató az is, hogy a mindenkori közelség a szóbeli hagyományképzés kontextusában értelmezhető (ehhez pontosabban Niditch). A különböző eredetű bölcsességi szövegek közti kapcsolatok komplexitására különösen Weeks hívta fel a figyelmet. Az egyiptomi „Egy ember és a Ba-ja közti beszélgetés”-nek tematikus (de nem szószerinti) közelsége van a Prédikátorral és dialógusai által szerkezeti párhuzamokat mutat Jóbbal. Ptahhotep tanítása különös

közelséget mutat a Prédikátorral és a Példabeszédekkel az etika és az alapvető beállítottság/megközelítés terén. Említendő továbbá Merikar és Ani tanítása, valamint a hárfanékek. Az egyiptomi szövegek németül legkönnyebben TUAT III/2, 195-319 érhetőek el.

Mezopotámiai területen az akkádul írt „Babiloni teodícea. Egy vitabeszélgetés az istenség igazságosságáról” (TUAT III/2, 143-157) nevezendő meg formális és tartalmi közelségben Jóbbal, hasonló tematikával az akkád „Egy férfi dialógusa Istenével”, az akkád költemény „A szenvedő igaz. Ludlul bel nemeqi. Dicsérni akarom a bölcsesség Istenét.” (TUAT III/2) amiként a sumér szöveg „Egy férfi és Istene” (TUAT III/2, 135-140;).

1.3. A bölcsesség hordozói

A bölcsességnek és a nevelésnek elsődlegesen nem kell egységet alkotnia (Weeks) mégis a bölcsességi szövegeket, így a Példabeszédeket (felnőttek) tanítására használják. Ez a didaktikus célkitűzéssel is megvizsgálandó tapasztalatok többé-kevésbé intenzívebb reflexiójának eredménye (többek között Whybray). Ebből következik a kérdés, kik a reflexió hordozó körei és kikre érvényesek a didaktikus implikációk.

Izraelben a bölcsesség kevésbé kötődik világosan egy meghatározott réteghez mint az ókori Keleten. Az abbéli törekvés, hogy a mondás-bölcsességben egy földműves -és kézműves- bölcsességet találjanak (Skladny) nem igazolódhatott és érvényesülhetett. Whybray (1990) a Példabeszédek számára négy szociális réteget különböztet meg: a királyi udvart, a képzett városi társadalmat, a jómódú földműveseket, a bizonytalan megélhetésű kisparasztokat (a mondás-bölcsességet messzemenően a kisparasztokhöz rendeli, a Példabeszédek tanításait mint Péld 1-9 a városi társadalomhoz). Vitatott a bölcsességi szövegek ún. nemzetségi bölcsességhez való hozzárendelése – egy fogalom, mely a nagycsaládos kontextusban lévő tapasztalatok reflexióját és sűrítését nyújtja (Ámós könyve). Golka – Westermannhoz hasonlóan – a szólás-bölcsesség nagy részét a szóbeli tradícióban helyezi el – módszertanilag vitatott módon, mindenképp az afrikai anyaghoz folyamodással.

Az Ókori Kelet hivatalnok-bölcsességének, így Egyiptomban kifejezetten a hivatalnokság képzését célzó tanításoknak (vö. Lojális tanítás és Egy férfi tanítása fiához) nincs ószövetségi párhuzamuk. Abból indulhatunk ki azonban, hogy a bölcsességi

szövegek (írásbeli) megformáltságukat mindenekelőtt az udvari kontextusban nyerték el a hivatalnokok, illetve udvari hivatalnokok, írások, diplomaták képzésének és tanításának keretében. Más szociális körök szóbeli hagyományba történő nyomkövetése többnyire problematikusnak bizonyul.

A népi bölcsesség és a képzett bölcsesség lehetséges ellentétét könnyen érzékelik egymást kizárónak, mindenekelőtt a Példabeszédekben kimutatva. Ez lényegében Izraelben a lehetséges iskolák létéről szóló diszkusszióval kapcsolódik össze. Az iskolák posztulálásával, mindenekelőtt régészeti bizonyítékok, így osztrakonok, táblák etc. alapján, illetve a világos írásbeli tevékenység nyilvánvalóságával (vö. Lemaire, Jamieson, Drake) akiknek eredményei meggyőző erejüket illetően mindenesetre megkérdőjeleződnek von Weeks által. A bölcsesség az Ószövetségben, amint az Ókori Keleten egyértelműen írásbeliségre vonatkozó értéként mutatkozik meg, amely megfelelő képzés, illetőleg tanítás nélkül nem gondolható el (az írással és az írásbeliséggel vö. Carr).

A királyi udvarhoz való kötöttség nem utolsó sorban Salamon mint példaszerű bölcs feljegyzése által kerül tárgyalásra: 1Kir 3,3-14 (//2Krón 1,1-12); 1Kir 16-28; 1Kir 10,1-13 (//2Krón 2,1-9; Bölcs 7 és Bölcs 9 is). Ehhez hozzájárul még, hogy a Példabeszédek, Prédikátor és Salamon bölcsességének könyveit is neki tulajdonítják. A királyi bölcsességgel vö. az explicit Péld 20,26-ot és Péld 31,1-9-et is, ugyanígy a kritikus-ironizáló prófétai célzásokat az idegen királyok bölcsességére, mint Ézs 10,13; Ez 28,3-7; Ez 28,12-17.

Jer 18,18 a bölcslet a próféta és a pap mellett nevezi meg, ebből szükségszerűen mégsem vezethető le munkamegosztás közöttük, különösképpen a királyi udvarban, ahogy azt sokszor feltételezik. Mindenesetre a gondolat Ex 7,11-et tekintve, a fáraó udvarában lévő bölcsre utalva képzelhető el, ahol a bölcs, mint a varázsló quasi „*hivatásos állás*”-ként jelenik meg.

A bölcsesség messzemenően úgy észlelhető, mint ami férfiktól férfiak számára íródott, így a Példabeszédekben a *ben* „fiú” és *'av* „atya” a tanuló és tanító kapcsolatára alkalmazott, nem így a *bat* „lány” és *'em* „anya”. Mégis egyértelmű utalások vannak arra, hogy minden korlátozás ellenére nők is részt vettek az oktatásban, illetőleg a bölcsesség alakításában és gyakorlásában, mégpedig nemcsak a király anyja Péld 31,1-9-ben. A legtöbb közlés bölcs asszonyokról mindenesetre nem a klasszikus bölcsességi szövegekben/bölcsességi könyvekben (jóllehet Péld 31,10-31!) fordul elő, hanem a történelmi iratokban lévő elbeszélésekben. Azonkívül feltűnő, hogy ezekben az

elbeszélésekben a nők – a Példabeszédekkel szemben – nem anyaszerepükben vannak meghatározva. Esetleg bölcs nők fellépése az uralkodók környezetében található meg tanácsadóként vagy kormányzóként (vö. többek között Bír 5,29; a bölcs nők Sisera anyjának környezetében; 2Sám 14,1-20: a tekóai bölcs asszony; 2Sám 20,16kk: az ábél-bét-maakai bölcs asszony). A bölcs nőket úgy ábrázolják, mint akik a normán kívül állnak, pl.: az endóri bölcs asszony (1Sám 28,3-25; ehhez még az ilyen nők elítélése Ex 22,18-ban; vö. Ézs 3,3 is). Teljes komplexitásához vö. Fischer és módszere: Nők az irodalomban (ÓSZ), 8.

A bölcsesség túlnyomórészt az egyénen tájékozódik. Ugyan tud az egyén viselkedésének közösségre kifejtett hatásáról, ámde a súlypont az egyénen, annak viselkedésén és sorsán van. Ez lehet a lényegi oka annak, hogy az olyan témák, mint Exodus, honfoglalás és földadás, kultusz, Isten népe, szövetség, prófécia etc. a régebbi bölcsességi irodalomból hiányoznak, mivel ezek állandóan a közösségre irányulnak (vö. azután pedig Sir 44-50; Bölcs 10k).

2. Teológiai

2.1. Bölcsesség és kinyilatkoztatás

A bölcsességben mindaz nem szerepel, amit Isten népének történelmében megcselekedett. A történelem megközelítése ott történik meg, ahol a királyság szóba kerül, ez azonban nem konkrét történelmi helymeghatározásban, hanem a királyság lényegét átfogó kijelentésekben kerül tárgyalásra (ehhez Blumenthal Egyiptom Izraellel való összehasonlítása). Párhuzamosan történik a történelem mellőzésével a régebbi bölcsességben a prófécia figyelembe nem vétele. Bölcsesség és kinyilatkoztatás mindenekelőtt mint alternatív koncepciók mutatkoznak meg az ószövetségi világlátás számára (von Rad; Crenshaw is). Nagyon kiélezett értékelésre talál ez az alternatíva Preuß-nál, aki emiatt a bölcsességet az JHVH-hit szélén elhelyezkedve látja.

Az alternatív világlátás gondolata aláhúzást nyer azáltal is, hogy a Példabeszédekben feltűnően kevés az Istenről, illetve JHVH-ról szóló beszéd, de ehhez jön még JHVH kifejezett említése hangsúlyozottan Péld 1-9-ben. A Példabeszédekben JHVH-ról szóló nagyon tartózkodó beszédet McKane arra vezette vissza, hogy a bölcsesség eredetileg nem vallásos, hanem praktikus, illetve szekuláris beállítottságú. Éppen ezért az JHVH-mondások Péld 10-ben egy redaktornak köszönhetőek (vö. Példabeszédek-

kommentárját; hasonlóan Whybray, Westermann többek között). Ez azonban így nem tartható, hiszen az Ókori Kelet nem ismeri a vallás és a profán szétválasztását, és a hétköznapi keresztül-kasul vallásosan beágyazott (vö. Meinhold, Hausmann, Weeks, Hunter többek között).

A mérsékelt beszéd JHVH-ról, illetve az erről való lemondás még kifejezettebben mutatkozik meg – jóllehet más okokból – Jób és a Prédikátor könyvében. Jób könyvének (3-42. fejezet) beszédeiben JHWH neve többek között azért nem kerül használatra, mivel a fellépő személyek nem-izraelitaként kerülnek bemutatásra (ami által a bölcsesség nemzetközi jellege újfent aláhúzást nyer). Ez azonban nem jelenti azt – másképp mint leginkább Péld 10-ben – hogy az Istenre való utalás csak közvetetten lenne felismerhető, hanem a fennálló problémák közvetlenül az Istennel való vita során kerülnek tárgyalásra. Ugyanez érvényes a Prédikátorra, amely főként האלהים *hā 'älohîm* „az Istenségről” beszél és ezáltal egy erősebb távolság és vele együtt erősebb reflexió benyomását közvetíti. Michel számára a Prédikátor beszéde Istenről az ok arra, hogy nála az atyák Istene, illetve Krisztus Istene nem található meg. Ezzel Michel hasonlóképpen radikális, akárcsak Preuß.

Következésképp az alternatív bölcsesség és kinyilatkoztatás a bölcsességi irodalom részeként képzelhető el. Mindkét érték mindenképpen korrelációként is érthető, mint amelyek egymást kiegészítik, arra való tekintettel, hogy a későbbi bölcsességi iratok (Jézus Sirák fia; Salamon bölcsessége; Báruk könyve) felismerhetően pozitív módon viszonyulnak a Tórához és a Prófétákhoz, és fordítva, mindezek bölcsességi redakciókat hordoznak. Ezenfelül a bölcsesség Isten adományának is tekinthető (Péld 2,1-9; 1Kir 3,12//2Krón 1,12; Dán 1,17; Ézs 11,2). Mindazonáltal ezzel szemben áll a belátásra való képesség megkérdőjelezése Préd 8,17-ben.

2.2. Bölcsesség és JHVH-félelem

Péld 1,7 alapján JHWH félelme az ismeret kezdete, amely Péld 2,5-ben más hangsúllyal megegyezően felvetődik: Ha a bölcsességet úgy keresed mint egy kincset, akkor meg fogod érteni, mi az Úr félelme (vö. Péld 9,10 is). Tehát a megértés és kegyesség/hit szoros összefüggésben áll! Péld 31,30 alapján a „derék házi asszony” JHVH-t féli. Következésképp a Példabeszédek könyvét az JHVH-félelem gondolata keretezi, és ezért a szerkesztői szinten egy teológiai minősítést tartalmaz, amely az olvasónak a megfelelő megértési keretet nyújtja.

JHVH félelme alatt az igaz életvitel (Péld 14,2) érthető, továbbá a rossztól való elfordulás (Péld 16,6). A cselekményvezetés világosan az előtérben áll, amennyiben más szövegekhez képest nagyon általánosan formálódik. Péld 10,27; Péld 14,27; Péld 19,23-ban olvassuk, hogy az JHVH-félelem pozitívan megtérül, amely alapján az jóhoz (hosszú élethez) vezet. Így az JHVH-félelemről szóló bölcsességi beszéd világosan eltér más ószövetségi szövegektől, amelyekben többnyire a kultuszra való utalás található, ugyanakkor egyértelmű összekötő kapocs a hit, megértés és cselekvés között (többek között Meinhold).

2.3. Bölcsesség és teremtés

A bölcsesség és az JHVH-hit között fontos összekötő pontot láthatunk a teremtésről szóló kijelentésekben, mindenekelőtt Péld 1-9-ben, de Jób 38-40-ben, ahogy a Prédikátornál lévő kijelentésekben is (vö. Lux többek között). A világban lévő teremtési rend a voltaképpeni összekötő kapocs (így többek között von Rad), H.H. Schmid világrendről beszél. Mindez a Maat- mint a világnak adatott rend - egyiptomi elképzelésének közelségében látható, amelyet az ember megismerhet és abba beilleszkedhet. Westermann szerint az embernek az a képesség adatott meg teremtésével összefüggésben, hogy a világban eligazodjon. A világ- és az ember teremtése közti különbségek – C. Westermann javaslatait felvéve – P. Doll (1985) révén továbbfolytatódnak.

2.4. Tett-következmény-összefüggés

A tapasztalat, hogy alapesetben jó cselekedetet jó sors követ és fordítva, rossz cselekedetet rossz sors, különösképpen a bölcsességirodalomban, de más szövegekben is odavezetett, hogy az olvasónak mindig újra és újra rámutasson erre az összefüggésre. A folyvást újra és újra felvetett tett-következmény összefüggésről szóló beszédnek az a funkciója, hogy az embert jelenlegi és jövőbeli magatartásának lehetséges következményeivel szembesítse. Ennek az összefüggésnek a hangsúlyozása - a jó vagy rossz következményre való utalással – arra irányul, hogy az igaz cselekedetet megerősítse, illetve hasonlóra neveljen. Nem arról van azonban szó, hogy egy ember sorsára való utalás alapján visszamenőleg következtetni lehetne annak helyes vagy helytelen magatartására

(Leid 3. 1. fejezet). Hogy a félreértelmezett tett-következmény összefüggés alapján az emberek nehéz helyzetekben félresikerülten viselkedhetnek egymással, Jób könyve mutatja meg a barátok beszédével arra a végzetes személyes katasztrófára tekintve, amely Jóbbal megesett. Hasonlót találunk az Újszövetségben, ahol Jézus az úton Ján 9,1-3 alapján a tanítványoknak a megvakult ember vétkeességét firtató kérdését visszautasítja és a bűnösséggel való összefüggést kétségbe vonja.

2.5. A bölcsesség határa és válsága

Bölcsességi határtapasztalatok nem csupán Jóbnál és a Prédikátornál fogalmazódnak meg, hanem már a Példabeszédekben. A határok egyikét JHVH határozza meg (Péld 21,30: Nem használ a bölcsesség és az értelem, sem a tanács az Úrral szemben. vö. Péld 16,19 is).

A határtapasztalat bizonyos csúcspontja következik be Jób 28-ban, ahol végső következményként egyértelműen megfogalmazódik Isten megközelíthetlensége a bölcsesség számára. Hasonlóan nyilatkozik Préd 7,23-25; Préd 8,16-17: Az ember nem közelítheti meg Isten bölcsességét. Hogy Isten bölcs, mondja Ézs 31,2 (vö. Péld 3,19 is).

A bölcsesség ún. krízise mindenekelőtt Jób és a Prédikátor számára nyer megállapítást, -különösen élesen Preuß által – mindkét könyvben a tett-következmény összefüggés nehézségei miatt. Ez olyan merev, követelhető összefüggést feltételez, amely azonban így alapvetően nem előfeltételezhető. A Példabeszédek sem garantálják, hogy a jónak jól megy, a rossznak pedig rosszul. Sokkal inkább az illető magatartásában rejlő (valószínűsíthető) következményekről beszél a tett-következmény-összefüggés, így a sors nyomán kiható cselekvésszféráról vagy szintetikus életfelfogásról lehet beszélni (Koch), amely megakadályozza az összefüggés dogmatizálását és ezzel a gondolkodás irányának megfordítását is a következményről a tetre.

2.6. Bölcsesség és nyelv

A nyelv jelentősége az ószövetségi bölcsesség számára magában a szövegekben *expressis verbis* megfogalmazódik. A nyelv mind építőként, mind pedig pusztítóként jellemzett (Péld 10,11; Péld 16,24; Péld 25,11 csupán néhány a Példabeszédekben lévő számtalan példa közül; Sir 20,1-8; Sir 20,18-20 { Luther-Biblia: Sir 20,20-22). A

hallgatásra való utasítás nem tehető egyenlővé a némasággal/hanem a beszéd közbeni visszafogottság körülírása, és ezzel az egyiptomi beszéd ellenpólusa a „forrófejűség”, aminél a visszafogottság hiányzik a beszédben (ehhez Bühlmann).

2.7. Bölcsesség és törvény

Míg a bölcsesség cselekményorientált, belátásra épülő etikát kínál, a törvény etikai normákra irányul, amelyek betartása tekintélyre alapozottan terjed. Mindenekelőtt két különböző megközelítés határozható meg, amelyeket méghozzá a kollektív norma és az individuális belátás ellentéte jellemez.

A fiatalabb, bölcsességgel áthatott szövegekben a bölcsesség és a Tóra között explicit összefüggés áll elő, így Zsolt 1-ben és Zsolt 119-ben. Sir 24-ben a bölcsességet és a Tórát mint (egymást) kölcsönösen interpretálókat rajzolják meg. Bár 3,9-4,4 alapján Izraelben a bölcsesség a törvénytől függetlenül egyáltalán nem gondolható el. Világos összefüggés mutatkozik meg a Deuteronomium későbbi rétegeiben is. Deut 4,5-8 szerint Izrael bölcsességének jellegzetessége, hogy igaz törvényei vannak és ezek belátásból is fakadnak (vö. Deut 30,11-14 is). A bölcsességet a Tóra tanulásával, - mint az JHVH-val a Hórebbe való találkozás jelenvalóvá tétele - lehet elsajátítani. Deut 29-32 alapján JHWH adja a belátásra jutás lehetőségét. Ezzel ellentétben áll Num 15, 37-41 koncepciója, hogy a Tóra parancsolatai a belátás, értelem ellentétéként fordulnak elő. Pedig a Deuteronomiumon kívül is mindig, ismételten megmutatkoznak a bölcsességi hatások nyomai a Pentateuchuson (ehhez Schmidt, Krüger).

A Tóra és a bölcsesség közti kapcsolat ugyanígy megtalálható Qumránban, ott különösen 4Q5259-ben, 1/4 Q Instrukció (*Musar le-Mebin* „Útmutatás a belátó számára” =MLM) és 4Q185, az utóbbi szövegben a népekre is vonatkoztatva.

2.8. Bölcsesség és prófécia

Tehát a prófécia nem a bölcsességre jellemző jelenség. Mindenesetre Péld 1,20-33 – a bölcsesség karizmatikus fellépésével és a prófétai ítéletszavak formáját öltő szöveggel – közelséget mutat a prófeciával. Másrészt Jób 4,12-21 közel áll a prófétai kinyilatkoztatás-élményhez (vizuális és auditív elemeivel). Az „atyák himnusza” Sir 44-49-ben a prófétákat is Izrael magasztalendő atyái közé sorolja. Prófétai elemek és gondolatok az ószövetségi

szövegekben mindenekelőtt ott fordulnak elő, ahol a bölcsességi rend tapasztalatának határáról van szó, vö. Jób 4 a szörnyű, ártatlan szenvedés extrém tapasztalatának reflexiójával.

Azonfelül megemlékezhetünk etikai kérdésekben mindenekelőtt a Példabeszédeknek prófétai szövegekhez fűződő – korábban már említett – tartalmi kapcsolatairól (Delkurt, Ernst). Másrészről utalhatunk a prófétai könyveknek már ugyancsak említett bölcsességi átdolgozásaira (ehhez többek között Hermisson), így többek között Ézs 29,13k-re mint bölcsességi átdolgozásra, amely az emberi bölcsesség meghiúsulásáról Isten cselekvésére tekintve beszél, vagy Ézs 31,1-2-re, amely alapján a politikai bölcsesség nem feltétlenül azonos JHVH bölcsességével. A bölcsességi עצה *'ešāh* „tanács/terv” használata is a próféciában lévő bölcsességi mozzanatokra példa, bár a fogalom Ézsaiás-könyvében az emberek tervére úgy, ahogyan Isten tervére is alkalmazott (Ézs 518f; Ézs 29,15; Ézs 30,1). A földművesről szóló példázat Ézs 28-ban ugyanígy tisztán bölcsességi beszéd. Ámósz – H.W. Wolff szerint – közelséget mutat a bölcsességgel az olyan jelenségek által, mint a számmondások vagy a fájdalomkiáltások is, éppígy az univerzalisztikus beállítottság miatt, amely minden népet ítélet alá helyez. Mindez hasonlóan érvényes lehet Mikeásra és Jónásra is.

2.9. Bölcsesség és jóslás

Gerhard von Rad szerint a bölcsesség az apokaliptika gyökere, Collins azonban ezt az összefüggést korlátozza: Ha összefüggés áll fenn, akkor csupán a jóslati bölcsességgel, azonban nem azzal a bölcsességgel, ahogyan az a Példabeszédekben vagy Prédikátornál előfordul. A bölcsesség és a jóslás között összefüggést találunk a József-történetben éppígy, mint a Dániel-legendában. A bölcsesség ott a jóslás tudásában és annak szakszerű alkalmazásában áll, így az álmértelmezésekben (álmok), amelyek az Istentől adatott tudás alapján válnak lehetővé és a mágia közelében mutatkoznak meg. A mágiához és a varázsláshoz (kapcsolódó) kritikus hangok találhatók mindenestre az olyan szövegekben, mint Ézs 3,3; Ézs 44,25 (szemben Zsolt 58,6-tal!).

3. Qumrán

A legfontosabb szövegekhez tartozik az 1/4Q Szabályzat, amely több kéziratban előfordul (1Q26; 4Q415-418; 4Q418a; 4Q418c; 4Q423). MLM a bölcsességi rendet a Tórával teszi egyenlővé, 4Q417 1 I16k ezenfelül az egyik, Énók által kinyilatkoztatott tudás víziójával lát kapcsolatot. Eszkatológiai, illetve kozmológiai vonások a szerkesztői szinten nem tekinthetők át, éppígy a Pentateuchosra való hivatkozások sem (Lange). Ezért ez a szöveg világosan továbbmegy, mint a régebbi bölcsesség, ugyanígy a kultikus kérdésekre irányuló érdeklődésében. Feltűnő a szegények iránti nagy érdeklődés. A szegénységi kegyesség Qumrán bölcsességi szövegeiben messze a Qumrán előtti időre nyúlik vissza és az az elképzelés hatja át, hogy a szegény Isten-kapcsolatát különös közelségben formálhatja, mert semmilyen gazdagság nem áll az útjában (Fabry). Ugyanígy a „Titkok könyve” (1Q27; 4Q299-4Q301 kéziratokban) bölcsességi témáktól, szókincstől és műfajoktól átítatott. Ide sorolandó a Boldogságmondások sora is 4Q525-ben, amelyek az embert – aki életét bölcsen a Tórához igazítja – boldogként magasztalják (vö. Zsolt 1,2; Zsolt 15,2k). A nevezett írások műfaj történeti összehasonlításban közel állnak a Prédikátorhoz, amely az annak műfajáról folytatott diszkussziót egyértelműbb eredményekhez segíti, így a Prédikátor is, miként a Qumráni-iratok a bölcsességi tanítás késői formájának kategóriájához sorolható. A Példabeszédekhez hasonló 4Q424 gyűjtemény (= 4QInstruction-like Composition B) átveszi – többek között a Példabeszédekből – az emberek felosztását egymást kizáró kategóriákat: bölcs/igaz és balga/értelmetlen/igazságtalan. A szövegek nagy része (MLM; 4Q184; 4Q185) Kr.e. III. század végi/II. század eleji időből származhat. 4Q424 talán a perzsa időkre megy vissza (így Lange).

Az asszony könnyelműségéről szóló beszédhez (Péld 7-ben) közel áll a 4Q184 (4QA Szajha = 4QWiles of the Wicked Woman). Megnevezendő még a 4Q412 (4QTanítás = 4QSapiential-Didactic Work). Az igaz, aki a bölcsességi irodalom számára összességében igen fontos, illetve az igazság útja ugyanúgy fontos szerepet játszik 4Q420-421-ben (4QAz Igazságosság útjai = 4QWays of Righteousness), ahol ismételten jelentős a bölcsesség és az igazság közti kapcsolat.

Irodalomjegyzék

Irodalom-kutatás [Bibelwissenschaftliche Literaturdokumentation Innsbruck](#)

Irodalom-kutatás [Biblische Bibliographie Lausanne](#)

1. Lexikoncikkek

- Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 3. Aufl., Tübingen 1957-1965
- Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, Stuttgart u.a. 1973ff
- Lexikon der Ägyptologie, Wiesbaden 1975-1992
- Theologische Realenzyklopädie, Berlin / New York 1977-2004
- Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, 6. Aufl., München / Zürich 2004
- Neues Bibel-Lexikon, Zürich u.a. 1991-2001
- The Anchor Bible Dictionary, New York 1992
- Lexikon für Theologie und Kirche, 3. Aufl., Freiburg i.Br. 1993-2001
- Bibeltheologisches Wörterbuch, Graz 1994
- New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis, Grand Rapids 1997
- Religion in Geschichte und Gegenwart, 4. Aufl., Tübingen 1998-2007
- Calwer Bibellexikon, Stuttgart 2003
- Handbuch theologischer Grundbegriffe zum Alten und Neuen Testament, Darmstadt 2006

2. Kommentárok

- McKane, W., 1970, Proverbs: A New Approach (OTL), London
- Meinhold, A., 1991, Die Sprüche (ZBK.AT 16/1.2), Zürich
- Murphy, R.E., 1981, Wisdom Literature. Job, Proverbs, Rut, Canticles, Ecclesiastes and Ester (FOTL XIII), Grand Rapids
- Scott, R.B.Y., 1965, Proverbs, Ecclesiastes (AB 18), Garden City

3. További irodalom

- Adams, S.L., 2008, Wisdom in Transition. Act and Consequence in Second Temple Instructions (JSJ.S 125), Leiden / Boston
- Assmann, J., 1990, Ma'at. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten, München
- Blenkinsopp, J., 2. Aufl. 1995, Wisdom and Law in the Old Testament, Oxford
- Blumenthal, E., 2003, Die Rolle des Königs in der ägyptischen und biblischen Weisheit, in: Clines, D.J.A. / Lichtenberger, H. / Müller, H.-P. (Hgg.), Weisheit in Israel (atm 12), Münster, 1-36

- Bühlmann, W., 1976, Vom rechten Reden und Schweigen. Studien zu Proverbien 10-31 (OBO 12), Fribourg / Göttingen
- Carr, D., 2005, Writing on the tablet of the heart – origins of Scripture and literature, Oxford
- Clifford, R.J. (Hg.), 2007, Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel, SBL Symposium Series 36, Atlanta
- Collins, J.J., 1997, Jewish Wisdom in the Hellenistic Age (OTL), Louisville
- Collins, J.J., 1996, Wisdom, Apocalypticism and the Dead Sea Scrolls, in: Diesel, A. u.a. (Hgg.), „jedes Ding hat seine Zeit...“ (FS D. Michel; BZAW 241), Berlin, 19-32
- Collins, J.J. / Sterling, G.E. / Clements, R.A. (Hgg.), 2004, Sapiential Perspectives: Wisdom Literature in Light of the Dead Sea Scrolls (StTDJ 51), Leiden / Boston
- Crenshaw, J.L., 2. Aufl. 1998, Old Testament Wisdom: an Introduction, Louisville
- Crenshaw, J.L., 1995, Urgent Advice and Probing Questions: Collected Writings on Old Testament Wisdom, Macon
- Crenshaw, J.L., 1974, Wisdom, in: Hays, J.H. (Hg.), Old Testament Form Criticism, San Antonio
- Delkurt, H., 1993, Ethische Einsichten in der alttestamentlichen Spruchweisheit (BThSt 21), Neukirchen-Vluyn
- Dell, K.J., 2000, „Get Wisdom, Get Insight“. An Introduction to Israel's Wisdom Literature, Macon GA
- Dell, K.J. / Barker, M. (Hgg.), 2005, Wisdom: The Collected Articles of Norman Whybray, (MSSOTS), Aldershot
- Doll, P., 1985, Menschenschöpfung und Weltschöpfung in der alttestamentlichen Weisheit (SBS 117), Stuttgart
- Erman, A., 1924, Das Weisheitsbuch des Amen-em-ope, OLZ 27, 241-252
- Ernst, A.B., 1994, Weisheitliche Kultkritik. Zu Theologie und Ethik des Sprüchebuchs und der Prophetie des 8. Jahrhunderts (BThSt 23), Neukirchen-Vluyn
- Fabry, H.-J., 2003, Die Armenfrömmigkeit in den qumranischen Weisheitstexten, in: Clines, D.J.A. / Lichtenberger, H. / Müller, H.-P. (Hgg.), Weisheit in Israel (atm 12), Münster, 145-165
- Fischer, I., 2006, Gotteslehrerinnen. Weise Frauen und Frau Weisheit im Alten Testament, Stuttgart
- Gammie, J.G. / Perdue, L.G. (Hgg.), 1990, The Sage in Israel and the Ancient Near East, Winona Lake
- Gilbert, M. (Hg.), 1979, La Sagesse de l'Ancien Testament, (BETHL 51), Louvain
- Goff, M.J., 2007, Discerning Wisdom. The Sapiential Literature of the Dead Sea Scrolls

(VT.S 116), Leiden / Boston

- Hausmann, J., 1996, „Weisheit“ im Kontext alttestamentlicher Theologie. Stand und Perspektiven gegenwärtiger Forschung, in: Janowski, B. (Hg.), Weisheit außerhalb der kanonischen Weisheitsschriften, Gütersloh, 9-19
- Hermisson, H.-J., 2003, Prophetie und Weisheit, in: Clines, D.J.A. / Lichtenberger, H. / Müller, H.-P. (Hgg.), Weisheit in Israel (atm 12), Münster, 111-128
- Hermisson, H.-J., 1998, Studien zu Prophetie und Weisheit (FAT 23), Tübingen
- Hunter, A., 2006, Wisdom Literature, London
- Jamieson-Drake, D.W., 1991, Scribes and Schools in Monarchic Judah: A Socio-Archaeological Approach (JSOT.S 109), Sheffield
- Janowski, B. (Hg.), Weisheit außerhalb der kanonischen Weisheitsschriften, Gütersloh 1996
- Kaiser, O., 2003, Anweisungen zum gelingenden, gesegneten und ewigen Leben. Eine Einführung in die spätbiblischen Weisheitsbücher (ThLZ.F 9), Leipzig
- Köhlmoos, M., 2003, Art. Weisheit / Weisheitsliteratur II. Altes Testament, TRE 35, 486-497
- Koch, K., 1955, Gibt es ein Vergeltungsdogma im Alten Testament?, ZThK 52, 1-42 [= ders. (Hg.), Um das Prinzip der Vergeltung in Religion und Recht (WdF 125), Darmstadt 1972, 130-180]
- Kottsieper, I., 2002, Alttestamentliche Weisheit: Proverbia und Qohelet, ThR 67, 1-34.201-237.
- Krüger, Th., 2003, Gesetz und Weisheit im Pentateuch, in: Fischer, I. / Rapp, U. / Schiller, J. (Hgg.), Auf den Spuren der schriftgelehrten Weisen (FS J. Marböck, BZAW 331), Berlin / New York, 1-12
- Lange, A., 2003, Die Bedeutung der Weisheitstexte aus Qumran für die Hebräische Bibel, in: Clines, D.J.A. / Lichtenberger, H. / Müller, H.-P. (Hgg.), Weisheit in Israel (atm 12), Münster, 129-144
- Lemaire, A., 1981, Les Ecoles et la Formation de la Bible dans l'ancien Israël (OBO 39), Fribourg / Göttingen
- Lux, R., 1992, Die Weisen Israels, Meister der Sprache, Lehrer des Volkes, Quelle des Lebens, Leipzig
- Michel, D., 1968, Qohelet (EdF 258), Darmstadt
- Müllner, I., 2006, Das hörende Herz. Weisheit in der hebräischen Bibel, Stuttgart
- Murphy, R.E., 2. Aufl. 1996, The Tree of Life. An Exploration of Biblical Wisdom Literature, Grand Rapids
- Niditch, S., 1997, Oral word and Written Word. Orality and Literacy in Ancient Israel, London

- Oorschot, J. van, 2003, Weisheit in Israel und im frühen Judentum, VuF 48, 59-89.
- Perdue, L.G., 2004, The Importance of Wisdom in Old Testament Theology, in: Oeming, M. / Schmid, K. / Welker, M. (Hgg.), Das Alte Testament und die Kultur der Moderne (atm 8), Münster, 71-98
- Perdue, L.G. (Hg.), 2008, Scribes, Sages, and Seers. The Sage in the Eastern Mediterranean World, (FRLANT 219), Göttingen
- Perdue, L.G., 2007, Wisdom Literature. A Theological History, Louisville / London
- Preuß, H.D., 1987, Einführung in die alttestamentliche Weisheitsliteratur, Stuttgart
- Rad, G. von, 1970, Weisheit in Israel, Neukirchen-Vluyn
- Römer, Th., 1991, La Sagesse Dans L'ancien Testament, Montpellier
- Schipper, B.U., 2005, Die Lehre des Amenemope und Prov 22,17-24,22 – eine Neubestimmung des literarischen Verhältnisses (Teil 1 und Teil 2), ZAW 117, 53-72.232-248.
- Schmid, H.H., 1968, Gerechtigkeit als Weltordnung (BHTh 40), Tübingen
- Schmid, H.H., 1966, Wesen und Geschichte der Weisheit (BZAW 101), Berlin
- Schmidt, L., 1996, Weisheit und Geschichte beim Elohisten, in: Diesel, A. u.a. (Hgg.), „jedes Ding hat seine Zeit...“ (FS D. Michel; BZAW 241), Berlin, 209-226
- Shupak, N., 1993, Where wisdom can be found? The Sage's language in the Bible and in Ancient Egyptian Literature (OBO 130), Fribourg / Göttingen
- Skladny, U., 1962, Die ältesten Spruchsammlungen in Israel, Göttingen
- Spieckermann, H., 2004, Gott im Gleichnis der Welt. Die Stellung der Weisheit in der Theologie des Alten Testaments, in: Oeming, M. / Schmid, K. / Welker, M. (Hgg.), Das Alte Testament und die Kultur der Moderne (atm 8), Münster, 99-116
- Steiert, F.-J., 1990, Die Weisheit Israels – ein Fremdkörper im Alten Testament? Eine Untersuchung zum Buch der Sprüche auf dem Hintergrund der ägyptischen Weisheitslehren (FThSt 143), Freiburg
- Talmon, Sh., 1963, Wisdom in the Book of Esther, VT 13, 34-51
- Trublet, J. (Hg.), 1993, La sagesse biblique de l'Ancien au Nouveau testament: actes du XVe Congres de l'ACFEB, Paris
- Weeks, St., 1994, Early Israelite Wisdom, Oxford
- Weinfeld, M., 1972, Deuteronomy and the Deuteronomistic School, Oxford
- Westermann, C., 1990, Wurzeln der Weisheit: Die ältesten Sprüche Israels und anderer Völker, Göttingen
- Whybray, R.N., 1974, The Intellectual Tradition in the Old Testament (BZAW 135), Berlin
- Whybray, R.N., 1990, Wealth and Poverty in the Books of Proverbs (JSOT.S 99), Sheffield

- Witte, M., 3. Aufl. 2009, Das Sprüchebuch, in: J.C. Gertz (Hg.), Grundinformation Altes Testament (UTB 2745), Göttingen, 445-458
- Wolff, H.W., 1964, Amos' geistige Heimat (WMANT 18), Neukirchen-Vluyn
- Würthwein, E., 1970, Die Weisheit Ägyptens und das Alte Testament, in: ders., Wort und Existenz, Studien zum Alten Testament, Göttingen, 197-216